

„POSTDOKOVAT PO SVĚTĚ“: GENDEROVÉ POLITIKY AKADEMICKÉ MOBILITY / ALICE ČERVINKOVÁ

‘Post docing’ around the World: The Gender Politics of Academic Mobility

Abstract: The mobility of scientists that is the subject of this article is part of the broad scale of flows of people, objects, and knowledge in the contemporary world. These flows occur in multiple ways: from relocation and settlement in another country, to everyday pendulating mobility back and forth across borders. In this article, the author is concerned with academic mobility and particularly mobility tied to long term post doctoral fellowships. She sets out to explore the gender dimension of long term academic mobility and observe how scientists organise their professional and personal lives around movement between academic institutions. She argues that mobility at this stage of the academic trajectory involves the production of new (re)configurations of partnerships, while at the same time the fact of being in a partnership is constitutive for establishing an academic career.

Keywords: academic mobility, gender, care

Pohyb vědců a vědkyň, který je předmětem tohoto textu, je součástí velké škály proudění lidí, věcí a vědění v současném světě. Tyto toky se uskutečňují v nejrůznějších podobách, od přesídlení a usazení se v jiné zemi přes každodenní kyvadlový pohyb za prací přes hranice tam a zase zpátky. V tomto textu se zaměřím především na dlouhodobé stáže v tzv. postdoktorandské fázi akademické dráhy a budu se zabývat genderovým rozměrem akademické mobility. Budu sledovat, jak vědci a vědkyně uspořádávají svůj profesní a osobní život v souvislosti s pohybem mezi akademickými institucemi. Budu argumentovat, že mobilita v této fázi akademické dráhy se podílí na produkci nových (re)konfigurací partnerských soužití a zároveň bytí v partnerství ovlivňuje směřování a utváření akademických drah.

Ve své práci navazuji především na autory a autorky, kteří patří do poměrně širokého okruhu studií mobility (Urry 2000, 2007; Hannam, Sheller, Urry 2006; Sheller, Urry 2006; Addey 2006; Creswell 2006). Studium pohybu se zabývá různými disciplínami – co je tedy na paradigmatu mobility nového – ptá se Tim Creswell (nedatováno: 4–5) a poukazuje na to, že studia mobility začala brát pohyb vážně. Nezabývají se jako některé přístupy ke studiu migrace místy, odkud migranti odešli, a místy, kde se usadili (tzv. push a pull faktory při studiu migrace), ale zaměřují se na pohyb. Zároveň studia mobility zahrnují širokou škálu pohybu věcí, lidí, objektů. Zaměřují se na každodennost pohybu i na pohyb v rámci delších časových úseků. J. Urry situuje studia mobility do prostoru mezi usazenými přístupy ke zkoumání skutečnosti a mezi deteritorializované přístupy, které postulují nový „velký příběh“ pohybu, plynulosti a tekutosti (Urry 2007: 5). Studia mobility věnují kromě pohybu pozornost také ukotvením, která umožňují pohyb lidí a objektů (Hannam, Sheller, Urry 2006). Studia mobility umožňují zahrnutí širších rodinných a sociálních vazeb do výzkumu a zároveň i zahrnutí nelidských aktérů, kteří spolu s lidmi tvoří heterogenní sítě, které spoludefinují pohyb vědců a vědkyň.

Sociálněvědní a vědněpolitický přístup k akademické mobilitě

Akademická mobilita je velmi často zkoumána v kontextu migrace profesionálů. Problematika diskutovaná v rámci migrace profesionálů (high skill migration) zahrnuje širší oblast než mobilitu vědců a vědkyň (Kofman 2000; Koser, Salt 1998; Gaillard, Gaillard 1997). Koncept odlivu mozků, který byl dlouho klíčovým pojmem na poli migrace profesionálů, se rozvíjel a derivoval v souvislosti s tím, jak se migrační toky rozrůžňovaly a do literatury byly vnášeny nové a nové odvozeniny tohoto pojmu (přiliv mozků, obrácený odliv mozků, zamrznutí mozků, výměna mozků atd.) snažící se postihnout další aspekty pohybu vědců a dalších profesionálů. Pojetí stavějící na pojmech spojených s obrazem mozku poukazují na silnou provázanost vědy a vědění s racionalitou zobrazenou skrze obraz mozku, ratia, odtělného vědění.

Na sílu této metafory a tohoto přístupu ke studiu migrace profesionálů poukazuje i to, že se s různými obměnami objevuje v literatuře už od 60. let 20. století. Studium mobility profesionálů je zakotveno v diskursu lidských zdrojů a převažuje ekonomický a technicistní pohled na migrační toky.

Obr. 1

Obr. 2

Na prvním obrázku je zobrazený mozek doplněný o lidské nohy a ruce, které nesou dva kufry. Je zde zachycený moment procesu, pohyb a kufry ukazují na to, že člověk odchází spolu s dalšími věcmi, které odnáší s sebou. Na druhém obrázku už další části těla zcela chybějí a z mozku skrze kroužek odtéká znalost, která měla téct do jiného národního akademického prostředí. Vztahuje se pouze k situaci jin-

de. Na druhou stranu je v tomto pojetí znalost vtělená do individua a přehlíží komplexní povahu znalosti a schopností, které jsou výsledkem širších sítí, ve kterých se jedinec nachází. Tento přístup tedy na jednu stranu individualizuje znalost tím, že je vlastností jedince, ale zároveň jedince odtělesňuje a zbavuje ho širších sociálních a materiálních vazeb. V tomto přístupu je migrace vědců a vědkyň – jejich naděje, ambice, očekávání, profesní i osobní biografie a vztahy – zúžena do pojmového aparátu, který rozebírá přínosy a ztráty pro ekonomiky zemí, odkud migranti pocházejí, a zemí, kam přicházejí. Zaměření se na expertní rozměr mobility vědců a profesionálů vůbec opomíjí jejich zasazení do širších rodinných a sociálních vazeb. Podle Eleonor Kofman (2000) vede k tomuto opomíjení především ekonomický rámec, ve kterém se kvalifikovaná migrace zkoumá a který produkuje představu kvalifikovaného migranta jako odtělesněného muže vytrženého z rodinných a širších sociálních vazeb. V tomto textu bych chtěla přispět k zahrnutí osobního rozměru, užších i širších vztahů do pole zkoumání mobility vědců a vědkyň. Zaměřím se na vyjednávání osobních a profesních drah, jak je vědci a vědkyně uskutečňují prostřednictvím pohybu mezi akademickými institucemi. Po krátkém uvedení do fáze počátku akademické dráhy se nejprve zaměřím na společnou mobilitu partnerů a dále na (pře)uspořádání partnerských vztahů v souvislosti s mobilitou jednoho či obou partnerů. Na závěr se budu věnovat návratu vědců a vědkyň z dlouhodobých pobytů v zahraničí.

Mobilita jako cirkulace: od odlivu k oběhu

Významný prostor při studiu i utváření politik mobility získal koncept cirkulace, který má za cíl překonat jednosměrné a jednodimenzionální pojetí profesionální migrace. Tento pojem vznikl (se vytvořil?) v odborné literatuře i ve vědních politikách a představuje akademickou mobilitu jako vícesměrný, vícerozměrný pohyb, který je prospěšný jak pro utváření znalosti, tak pro ustavování akademických drah vědců a vědkyň. Zároveň umožňuje oddělit přenos znalosti od fyzické přítomnosti konkrétního vědce či vědkyně. Přístupy, které stavějí na teorii sítí a teorii sítí aktérů, pak ukazují, že schopnosti nejsou závislé na zapojení aktérů do sociálního, technického a ekonomického prostředí, a pokud se toto prostředí promění – například odchodem na jiné místo působení – dojde také k proměně toho, jak může jedinec své schopnosti a znalosti užívat, rozvíjet a mobilizovat (Meyer, Kaplan, Charum 2001). Pro koncept cirkulace bylo důležité ustavování vědeckých diaspor, které propojily vědce žijící v zahraničí s vědci a vědeckými institucemi v zemi jejich původu. Tyto diaspory jsou často vytvářené v rámci národních programů, ke kterým se vědci a vědkyně žijící v zahraničí připojují. Fungují jako „sociální projekty, quasi institucionální formy generování komunit, spíše než jejich vedlejší produkt“ (Meyer, Kaplan, Charum 2001: 100).

V kontextu evropských vědních politik má pojem cirkulace významy spojené s celou škálou představivosti navázané na mobilitu. Vedle čtyř svobod Evropské unie, které se vzta-

hují k volnému pohybu osob, zboží, služeb a kapitálu, přibyla pátá – svoboda pohybu znalosti, která také zahrnuje pohyb znalosti a výzkumníků v rámci EU. „Mobilita znalostních pracovníků, akademiků a studentů mezi vzdělávacími a výzkumnými zařízeními představuje klíčovou součást cirkulace mozků“ (EK 2008). Mobilita by se podle expertní zprávy, ze které pochází i předcházející úryvek, měla stát pravidlem a „přirozeným rysem“ evropanství a měla by být spojena s ustavením evropského občanství. Kromě vytváření společné Evropy skrze mobilitu jde i o vytváření konkurenceschopné Evropy, která by obstála ve světové soutěži. „Více než kdy dříve je výzkum jednou ze základních hnacích sil ekonomického a sociálního pokroku a klíčovým faktorem konkurenceschopnosti, zaměstnanosti a kvality života.“ (EK 2000 in Morano Foadi 2005) Jazykem vědních politik je mobilita strategií. Jak uvádí Dagmar M. Meyer (2005: 3) z pozice vedoucí programu EK Marie Curie Fellowship,¹ který podporuje začínající vědce a vědkyně: „Mobilita je životně důležitá pro vytvoření společné evropské výzkumné identity. Je nezbytná pro rozvoj a přenos výzkumných kompetencí a podporu vědecké excelence. Vědecká mobilita je rozhodující pro ustavení evropského výzkumného prostoru a měla by být podporována už od počátku vědecké dráhy“ (důraz AČ). Toky lidí se v diskursu vědní politiky stávají klíčovým nástrojem vytváření znalosti.

Mobilita jako cirkulace je také dávana do souvislosti se středověkými univerzitami (např. Avveduto 2001; Welch 1993), kdy pohyb mezi univerzitními centry tvořil významnou součást procesu utváření znalosti. Také evropské vzdělávací a vědní politiky k této tradici silně odkazují. Významné dokumenty byly podepsány v těchto střediscích a nesou jejich názvy. Jmenujme například Sorbonnskou či Boloňskou deklaraci. Dovolávání se středověkých univerzit při uchopování současných podob akademické mobility je ale v mnoha ohledech problematické. Dnešní univerzity jsou od těch středověkých odlišné jak pozicí, kterou zastávají ve společnosti, tak rolí, kterou ve společnosti plní. Nehledě na to, že v současné době prochází akademické prostředí silnými proměnami, které opět roli a místo univerzity ve společnosti redefinují. Nic není nové roli masového univerzitního vzdělání, které se propojuje s průmyslem a občanskou společností, vzdálenější než elitní učenost rozvíjená v řídké síti středověkých univerzit.

Podle Louise Ackers (2005:101) vzniká spolu s přijetím paradigmatu cirkulace nebezpečí, že pojetí migrace profesionálů jako vhodného a normálního jevu může zakrýt nežádoucí procesy, k nimž souběžně s migrací dochází. L. Ackers odkazuje ke geopolitickým aspektům mobility, ale genderový rozměr mobility bezesporu také patří k aspektům, které jsou nerovně distribuovány a ovlivňují pohyb vědců a vědkyň. Mobilita není mocensky neutrální, při zkoumání mobility je tedy důležité sledovat, kdo má možnost být v pohybu a kdo ne (Addey 2006; D'Andrea 2006). Někteří autoři v této souvislosti hovoří o motilitě jako kapacitě k pohybu (Kaufman, Bergman, Joye 2004; Flamm, Kaufman 2006).

„Porozumět mobilitě znamená porozumět pozorovatelnému fyzickému pohybu, významu, který je do pohybu vložen, zkušenosti s praktikováním pohybu a možnosti pohyb vykonat. Každý z těchto aspektů mobility – pohyb, význam, praxe a možnost – mají historie a geografie genderové diference. Každý z nich je nějakým způsobem genderově konstruován a každý přispívá k produkci, reprodukci a vyjednávání genderu.“ (Creswell, Uteng 2008: 2)

Podobně Alice Szczepaniková (2006) navrhuje v návaznosti na práci Pierrette Hondagneu Sotelo (2000) studovat migraci jako genderovaný a zároveň genderující proces. Pohyb/migraci zakládá nejen to, jak je nastavený genderový pořádek, ale že se tento pořádek v procesu migrace také proměňuje. Vycházím z pojetí genderu jako vztahové kategorie, která je výsledkem interakcí (West, Zimmermann 1987) a sociálně materiálních praktik a uspořádání.

Empirická studie – výzkumné rozhovory

Výsledky zde prezentovaného výzkumu jsou založeny na kvalitativních výzkumných rozhovorech s vědci a vědkyněmi, kteří mají zkušenost s dlouhodobými pobyty v zahraničí. Jednalo se především o individuální výzkumné rozhovory (čtrnáct) a jeden skupinový rozhovor, který umožnil zachytit dynamiky diskutovaných témat, která se týkala především současné zahraniční zkušenosti respondentů a respondentek a jejich (zamýšleného) návratu do českého akademického prostředí. Co respondenty spojuje, je jejich zkušenost se zahraničními pobyty. Sedm z nich působilo v době rozhovoru v České republice a sedm v zahraničních akademických institucích. Rozhovory s těmi, kteří v současné době pobývají v zahraničí, jsem vedla při příležitosti setkání na konferenci v zahraničí nebo při návštěvě akademiků v Česku. Zahřnutí jak těch, kteří působí v současné době v Česku, tak těch, kteří v současné době působí v zahraničních institucích, považuji za důležité v několika ohledech. Za prvé, zkušenosti líčené těmi, kteří prošli zahraniční zkušeností a nyní pobývají v Česku, jsou vyprávěné z hlediska návratu, jsou to zpětně vytvořené narativy vztahující se k pobytu v zahraničí. Jak poznamenává Barbara Czarniawska, jsou to „konce, které si vybírají své začátky, ne opačně“ (2006: 2). Bylo tedy důležité, v jakém prostoru byli vědci situováni a jak z této situovanosti (pře)vyprávěli své příběhy a zkušenosti. K tomu se váže druhý aspekt – v rozhovorech se otevřelo analyticky zajímavé pole pro (re)konceptualizaci návratu a domova.

Rozhovory jsem vedla jak s vědci a vědkyněmi v přírodních vědách, tak v sociálních a humanitních vědách. Hovořila jsem s vědci a vědkyněmi na třech stupních akademické dráhy: se studujícími doktorských programů, s postdoktorandami a s juniorskými vedoucími laboratoří či samostatnými výzkumnými pracovníky. Tyto rozhovory otvíraly nejen příležitost pro vyprávění o bohatých zkušenostech z doktorského studia a/nebo postdoktorských stáží v zahraničí, ale zároveň podněcovaly k diskusi o srovnání a vyrovnání se se zahraniční zkušeností a návratem do českého akademického prostředí. Tato skupina respondentů (věkově mezi

35–40 lety) byla zároveň vystavena nutnosti řešit souběh profesní dráhy a osobního života (častěji než jejich mladší kolegové a kolegyně), především v souvislosti se založením rodiny. Tyto výzkumníky a výzkumnice jsem vyhledala na základě jimi získaných národních či mezinárodních grantů podporujících návrat do českého prostředí. Respondenty jsem dále vyhledala na základě svých kontaktů v akademickém prostředí a metodou „sněhové koule“, kdy mi respondenti doporučili další výzkumnici či výzkumníka se zkušeností zahraničního pobytu. Do analýzy jsem zahrнула také některé výzkumné rozhovory, respektive jejich části, týkající se akademické mobility, které vznikly v rámci dvou dalších výzkumných projektů, na kterých jsem se podílela.²

Úryvky z rozhovorů, které jsou v článku použité, jsou anonymizované, ke každé citaci uvádím pozici, pohlaví a vědní oblast, ve které vědci a vědkyně působí. Většina geografických lokací je anonymizovaná, některá jsem ponechala, protože na mapě vědeckých institucí mají nezastupitelné místo (MIT, Cambridge), nicméně další indicie jsou z rozhovorů vynechané tak, aby respondenti nebyli rozeznatelní. Úryvky rozhovorů jsou editované, mluvená řeč je přizpůsobena psanému úzu, ponechala jsem pouze anglické výrazy a nenahrazovala je českými ekvivalenty, protože podle mého názoru dobře dokreslují mezinárodní zkušenost s ustavováním akademických drah. Tyto výrazy se většinou týkají právě výrazového repertoáru spojeného s vědeckou dráhou.

Postdoktorandské stáže, akademické dráhy a mobilita

Ustavení nezávislé akademické dráhy se v akademickém prostředí odsouvá do pozdějšího věku (Ackers 2005) a po získání doktorského titulu – především v přírodních vědách, ale v narůstající míře i ve vědách sociálních – působí začínající vědci a vědkyně v institucích na tzv. postdoktorandských pozicích. Jedná se většinou o několikaleté (rozmezí může být od jednoho roku do čtyř let) působení ve vědeckých týmech a institucích. Financování těchto stáží může být buď institucionální, nebo externí, získané na základě soutěže od profesní asociace, grantové agentury či z mobility schématu, jakým je například Marie Curie Fellowship financovaný z rámcových programů EK. Vědci mohou být přijati na pozici do vědecké instituce s tím, že je pozice finančně pokrytá, nebo si musí zabezpečit financování svého pracovního místa sami.

Akademická mobilita je úzce spojená s očekáváním institucí, ve kterých začínající vědci a vědkyně absolvovali doktorské studium. Tato očekávání jsou velmi různorodá, jak zachycuje úryvek ze skupinového rozhovoru s postdoktorandami, kteří v době rozhovoru působili v zahraničí.

Postdoktorandka A: Já i můj přítel jsme měli úvazek na dobu neurčitou, takže kdybychom tam zůstali, tak tam můžeme být.

(...)

Postdoktorand B: Ještě k té prvotní otázce, jestli člověk musel nebo nemusel odejít, tak to záleží laboratoř od laboratoře. Já když jsem nastoupil na doktorát, tak mi řek-

li, ať s tím nepočítám, že bych tam vysloveně zůstal. (...) někteří v tom ústavu, když tam udělají doktorát, tak tam pak pokračují.

Postdoktorand C: Anebo lidi vyjíždějí na krátkou chvíli, na půl roku, rok a pak se zase vrátí.

Postdoktorand B: Obecně se počítá s tím, že když chceš dělat kariéru, tak bys měl odejít na postdoka.

V českém akademickém prostředí jsem identifikovala tři různé způsoby ustavování akademických drah po ukončení doktorského studia ve vztahu k meziinstitucionální a mezinárodní mobilitě. Za prvé, v některých ústavech či na fakultách doktorandi získali po ukončení doktorského studia pozici. Plynule navázali na práci, kterou už v průběhu doktorského studia na katedře či v laboratoři vykonávali. Co se týká zahraniční stáže, v některých případech by delší absence mohla představovat pro instituce problém, zásah do akademického provozu, především na vysokých školách, kde velkou část práce představuje výuka a s ní spojené další pedagogické činnosti. Za druhé, ačkoliv byla přítomná varianta, že doktorandi mohli po obhájení titulu na katedře zůstat, byla pro ně zároveň otevřená cesta k vědecké stáži a následnému návratu. Její absolvování představuje jak získání nových znalostí, metod a zkušeností v jiném prostředí, tak případnou možnost postupu v kariérní dráze po návratu v domovské instituci a zakládá výhodu oproti těm vědcům a vědkyním, kteří zahraniční stáž nepodniknou. Za třetí, a tento případ jsem našla pouze v přírodních vědách, jsou instituce nastavené tak, že absolventi doktorského studia musejí absolvovat postdoktorskou stáž v jiné instituci, nemají možnost pokračovat v rámci instituce, kde získali doktorát. Návrat není nijak automatický, pokud mají zájem pokračovat v práci v instituci, účastní se výběrových řízení stejně jako kdokoli jiný. V tomto případě představuje postdoktorandská stáž nutnost (obligatory passage point, Callon 1986). Jinými slovy, stáž je nezbytná pro rozjezd a ustavení akademické dráhy; mobilita je zakotvena do normální vědecké biografie. Akademická mobilita zde zároveň zpochybňuje dichotomii mezi nucenou/dobrovolnou migrací, se kterou migrační studia pracují. Nové formy pohybu zpochybňují takové dichotomie navázané na pohyb lidí (King 2002). Interpretace, zda se jedná o dobrovolnou či nucenou mobilitu, je závislá na konkrétních aktérech a jejich životních situacích (Ackers 2005). Vědec či vědkyně mohou zvolit i stáž v české akademické instituci. Hledání takové stáže ale je v mnoha ohledech nesnadné. Jednak vzhledem k malým oborovým akademickým komunitám a také proto, že ne všechny laboratoře a katedry pracují na principu otevírání postdoktorandských pozic či pozic odborných asistentů (viz první případy, kdy je možné v rámci institucí pokračovat po doktorském studiu).

Topografie akademických drah: partnerské (re)konfigurace

„Nemáme rodiny, soustředíme se jenom na práci, jsme levní a výkonní a je jedno, odkud jsme, pokud se domluvíme anglicky.“ Tak shrnula důvody, proč mají zahraniční institu-

ce zájem o začínající vědce a vědkyně z různých zemí, vědkyně působící ve Spojených státech (Alena Ziková, parazitoložka, 29. 4. 2009 *Reflex*). Velmi stručně a krátce vystihla to, že svobodní a bezdětní mají v konkurenčním vědeckém prostředí rozhodně výhodu v tom, že nemusejí řešit vyvažování času mezi čas věnovaný práci a čas věnovaný rodině. Vědci a vědkyně ale partneři a rodiny často mají a stojí před tím, jak ustavovat souběžně akademickou dráhu a intimní vztah či rodinu. Než obrátím pozornost k párovým vyjednáním o akademické mobilitě, krátce se zastavím u širších vztahových sítí, které vstupují do procesu rozhodování o mobilitě.

V rozhovorech s vědkyněmi jsem se setkala s tím, že ty, které nežily v partnerství, hovořily o tom, že je mobilita v této konstelaci příhodnější, než kdyby byly zadané. Sociální vědkyně se vyjádřila ve smyslu, že by jí to mohlo pomoci se „odcyklit“: „Doufám, že mi neumře babička. To, že nic jiného řešit nemusím, tak to je mi líto, ale může to otevřít tu možnost.“ Ve stejném duchu hovořila humanitní vědkyně:

Kromě rozvodu mi umřel tatínek, takže jsem ještě nepřemýšlela jako co bych, ale rozhodně bych řekla, že jsem teď volná, takže by nebyl špatný nějaký zahraniční pobyt, protože jsem byla teď měsíc v knihovně v Itálii a zjistila jsem, že když člověk nikoho nemá, tak je ten pobyt mnohem jednodušší, že se mnohem víc zaberu do té práce. Rozhodně to není takové utrpení (...) v něčem mě to svažovalo, že jsem té práci nevěnovala tolik času. Pripadalo mi to jednodušší, tak jsem honem vymýšlela, jestli třeba nemám ještě někam odjet, třeba na půl roku, jenomže právě teď s tím tatínkem je to takové blbě, že nechci, aby tady mamka byla úplně sama.

Obě se vztahovaly zároveň ke dvěma věcem. Jednak k tomu, že v době rozhovoru byly bez stálého partnera, což pro ně znamenalo otevření možnosti vycestovat na delší dobu, zároveň uváděly péči o blízké příbuzné a obavu odjet z důvodu, že by zde zanechaly své blízké, kteří na tom nejsou zdravotně (ať už fyzicky či psychicky) dobře. Tento genderový rozměr péče o blízké utvrzuje sociální vazby, které jsou uskutečňované prostřednictvím praktiky péče, a důležitost fyzické proximity a společně sdíleného místa. Na jedné straně tedy absence intimního vztahu je pro mobilitu výhodná, na druhou stranu vztahy péče o další rodinné příslušníky kapacitu k mobilitě omezují.

Vázané stěhování a vázané setrvání

Tři výše popsané přístupy k postdoktorandským stážím související s institucionálními a disciplinárními nastaveními hrají významnou úlohu při rozhodování, zda a jakým způsobem ustavovat akademickou dráhu a zahrnout do ní dlouhodobou stáž. Do hry vstupují normy a zvyklosti spojené s tím, jak probíhají akademické dráhy v konkrétním oboru a instituci, a také zde hrají roli představy a vyjednávání o podobě partnerského vztahu v období postdoktorandské stáže (případně více stáží). Do vyjednávání o dlouhodo-

bé mobilitě u akademických (či širěji profesně zaměřených) párů vstupují profesní dráhy obou partnerů a profese je tím hlavním tématem a důvodem (re)konfigurace partnerských vztahů. Akademická mobilita je ve vztahu k dalším profesním migracím specifická v tom, že zahraniční stáž na počátku akademické dráhy je v některých oborech důležitá či nezbytná pro její další rozvoj, takže je-li jeden z partnerů mimo akademickou oblast, i když dosáhl stejného vzdělání a rozvíjí svou profesní dráhu, často podporuje dráhu partnera, který se věnuje vědě.

Tazatelka: Je ve hře postdoktorandská stáž Tvé partnerky?
Doktorand: No mluvíme o tom, ale já jí do toho moc nevstupuji s vědomím toho, že je to docela náročné něco najít, ale v podstatě jsme se shodli na tom, že se rádi podíváme do Velké Británie. (...) nemusel bych tam být po celou dobu její stáže, mohl bych se vrátit sem. Ale rozhodně jsem připravený odjet, byl by to pro mě i docela dobrý impuls. Já vím, já jí s sebou nepotáhnu nikam, nebo vím, že nemůžu, ono se to musí řídit podle toho akademika. (doktorand, který odešel z postu asistenta v akademické instituci, sociální vědy)

Pokud by došlo k naplnění plánů načrtnutých v tomto úryvku, ocitl by se doktorand v situaci vázaného stěhování. Pojem vázané stěhování (tied mover) a vázané setrvání (tied stayer) pochází ze studií ekonomické migrace a použil ho Jacob Mincer (1978) při modelování pravděpodobnosti rodinné migrace. V mnoha ohledech se jednalo o průlomovou práci, protože zahrnutí rodinného kontextu do pracovní migrace představovalo nový přístup. Zaměřil se na vysvětlení důsledku rodinných vazeb pro rozhodnutí, zda migrovat. Stavěl na předpokladu, že manželé se při rozhodování o migraci rozhodují společně a zájmy rodiny upřednostňují před osobními zájmy. V případech, kdy pro jednoho z manželů je migrace přínosná a pro druhého ne, tak se pro migraci rozhodují tehdy, pokud je přínos z migrace jednoho z partnerů vyšší než ztráta spojená s migrací pro druhého partnera. Tímto rozhodnutím se partner, který migrací ztrácí, dostává do situace vázaného stěhování. Pokud ale má jeden z partnerů možnost odejít za prací, ale zisk spojený s odchodem nebude vyšší než ztráta, kterou by utrpěl druhý partner, který by ho následoval, tak rodina nemigruje. Partner, který se vzdává individuálního zisku z migrace, se ocitá v situaci vázaného setrvání. Také může dojít k situaci, kdy je možnost výběru více destinací a manželé se rozhodnou tak, že upřednostní migraci do takového místa, kde opět nepřeváží ztráta jednoho z partnerů v důsledku stěhování nad ziskem druhého. Z několika možných míst se tedy rozhodnou pro to, které znamená kompromis a v situaci vázaného stěhování se ocitají oba dva. Podle J. Mincera má migrace za prací horší vliv na profesní dráhy zaměstnaných žen, protože se častěji ocitají v situaci vázaného stěhování. Mincerův koncept vázaného setrvání a vázaného stěhování byl následován řadou výzkumů a stal se také předmětem kritiky, především v souvislosti s genderovou necitlivostí tohoto konceptu. Jak

uvádějí Denisa Bielby a William Bielby (1992), J. Mincer přistupuje k manželům symetricky, předpokládá, že potenciální ztráta či zisk každého z partnerů je zvažován stejně a že každý z partnerů upřednostňuje rodinné blaho před vlastním prospěchem. Negativní dopad rodinné migrace na ženy pak interpretuje s odkazem na nastavení trhu práce a opomíjí genderové role, které manželé zastávají (Bielby, Bielby 1992: 1243). Autoři poukazují na to, jaký efekt mají genderové role a ideologie na proces a výsledek rozhodování o migraci. Je-li role živitele definována jako mužská zodpovědnost, pak ekonomický zisk (či ztráta), který vyplývá z migrace pro ženu, bude mít tendenci být podceněn (c.d.: 1244). Docházejí k tomu, že pro páry, které jsou postaveny na modelu muže jako živitele rodiny, pak přerušení profesní dráhy manželky není důvodem pro nepřijetí práce v jiné lokaci, zatímco u párů, které nejsou postavené na tradiční genderové dělbě rolí, profesní dráha manželky do rozhodování o migraci vstupuje. S Mincerovým konceptem vázaného stěhování a vázaného setrvání budu v následující části textu pracovat. Připojuji se k genderově založeným kritikám tohoto konceptu. (Akademický) trh práce nechápu jako externalitu či kontext vstupující do rozhodování o mobilitě, nechápu vztah mezi (akademickým) trhem práce a genderem jako kauzální, nýbrž jako vzájemně konstitutivní.

Vědci a vědkyně žijí často v dvoukariérových partnerstvích, z toho ženy častěji než muži (Sonnert, Holton 1996; Yu Xie, Schauman 2003). Pojem dvoukariérového partnerství byl zaveden akademickým párem Rhonou a Robertem Rapoportovými. Ve své studii odlišili páry, ve kterých jsou oba partneři zaměstnaní, od párů, ve kterých oba partneři zastávají pozice s vysokými profesními standardy a mírou oddanosti povolání s možností profesního rozvoje (Rapoport, Rapoport 1969; Rapoport, Rapoport 1971 in Rusconi 2002: 2). Na druhou stranu partnerské páry a rodiny žijí v širší síti vazeb na blízké lidi a místa. Vyjednávání a uskutečňování mobility nelze omezovat, jak dále ukážu na konkrétních příkladech, pouze na profesní rozměr.

Postdoktorandka, která líčila svou zkušenost z vázaného stěhování v době svého doktorského studia, žila společně s partnerem v Německu, kde měl postdoktorandskou pozici a sama dokončovala doktorát ve Velké Británii:

A bylo to pro mě hodně užitečné, že jsem dělala to Ph.D.; když jsi jenom v pozici té manželky, to je docela těžké někdy. Takový ten appendix. Mně nikdy nebyla moc pohodlná tahle pozice, když tě ty lidi tak berou, ona je žena tady toho a spousta lidí, akademiků se nezajímá, co jsi víc (...) Já jsem byla ráda, že jsem mohla říct, já dělám Ph.D. někde jinde, ale jinak by to bylo těžké jenom ta pozice toho člověka, co následuje. Já jsem si uvědomila, že jednoduše chci pracovat a něco dělat, když jsem tak dlouho studovala, a nemůžu si bez toho představit svůj život, takže ta pozice jenom toho následovníka by mi nevyhovovala. Domlouvali jsme se, že já mám trochu kratší kontrakt než manžel, tak když se mi pak podaří najít nějaké místo, tak on by mě mohl následovat zase nějaký čas.

Zatímco na své univerzitě a šířeji v odborné komunitě lidí, která znala její práci, byla doktorandkou, začínající vědkyní, v institucionálním prostředí manžela byla jeho kolegy chápána především jako manželka. Kolegyně mi vyprávěla příběh, který se odehrál na otevíracím rautu mezinárodní konference, kam ji doprovázel její manžel. U stolu seděli mimo jiné společně s další sociální vědkyní, jak ona, tak má kolegyně na konferenci vystupovaly, ale osobně se do té doby neznaly. Poté, co se navzájem představily, představily i své manžely. Všichni čtyři rozehráli představování v ironickém duchu, „já jsem manžel“ – „já jsem manžel“. Večer byl postavený okolo odborné konference, takže obě vědkyně, které byly zároveň přednášejícími, byly situovány v akademickém prostředí, tedy prostoru, který byl primárně určován přinášením k vědecké obci, zároveň to byla společenská událost, takže byli přítomni životní partneři. Daleko častější by byla situace opačná, kdy by vědci představovali své partnerky, ale právě nezvyklost popsané situace umožnila její vygradování a subverzi formou ironie a stala se předmětem zábavy a možná i odlehčení.

Vázané setrvání popisuje situaci partnera, který se rozhodne nemigrovat, protože nevýhody, které by z migrace plynuly pro druhého partnera, jsou příliš vysoké. Výzkumníky a výzkumnice, kteří setrvávají na místě, jsem našla především v těch oborech a institucích, kde mobilita není explicitně definovaná jako nutná součást akademické dráhy a institucionální nastavení ji ani nepodporují, ani nevynucují. Jako důležitý důvod, proč neplánují odjet na zahraniční stáž, uvádějí partnerství, ale také šířeji vztah k domovu a intimitu svázanou s místem, kde žijí. Setrvání pak lze chápat jako efekt volného svazku mezi akademickou dráhou a mobilitou. Zároveň je nutné rozšířit chápání svázanosti nejen na vztah s partnerem, který se nemůže nebo nechce z jakéhokoliv důvodu stěhovat, ale s dalšími sociálními vztahy a s prostory, které mobilní být nemohou.

Vázané setrvání, vázané stěhování a rodičovství

Podle Helen Stalford (2005) představuje pro vědkyně (na rozdíl od vědců) mobilita a rodičovství vzájemně se vylučující biografické projekty. Vědkyně v její studii při hledání cesty z tohoto dilematu zvažovaly buď odsunutí rodičovství na pozdější dobu, nebo usazení se na jednom místě, které ovšem může znamenat vzdání se akademické dráhy nebo alespoň kariérního postupu, v závislosti na oboru, kde působí. Následující úryvek z rozhovoru s přírodní vědkyní, která pracuje ve výzkumném ústavu na postdoktorské pozici, ilustruje, jak obtížná je pro vědkyně představa sloučení rodičovství a zahraniční stáže:

Tazatelka: Přemýšlela jste o postdoktorské stáži?

Vědkyně: No tak volně (...) Je to ale závazek na nějakou konkrétní dobu, tady mám malé dítě, to je odpověď. Když si představím, že na rok někam odjízďím s malým dítětem, kde chci s plným nasazením na něčem pracovat a mám manžela, který nevím, jestli bude ochotný jet se mnou, protože má svoji práci...

Tazatelka: A řešili jste to?

Vědkyně: Řešili. A vyřešili jsme to tak, že zatím nikam nejedu (smích).

(samostatná vědecká pracovnice, přírodní vědy, ČR)

Tato vědkyně je vázána jak mateřstvím („dítě je odpověď“), tak profesí svého manžela. Také z výzkumu Philippa Mogueyrou (2004), který se zaměřil na mobilitu postdoktorandů ve Francii, vyplývá, že zatímco u svobodných a bezdětných nehraje pohlaví roli při rozhodování o zahraniční stáži, v případě vědců a vědkyň, kteří rodinu mají, se snižuje počet žen, které odcházejí na postgraduální stáže do zahraničí (a absolvují je ve Francii), u vědců se vliv rodiny na zahraniční mobilitu neprojevil. Chtěla bych zde tento rozměr doplnit diskusí o vyjednávání rodičovství a vědecké dráhy u vědců. Nebyly to pouze vědkyně, které vyjednávaly svůj soukromý a profesní život ve vztahu k rodičovství, také vědci stojí před rozhodováním mezi akademickou dráhou a rodičovstvím a volili například působení v méně prestižní instituci, která ale nevyžadovala takové časové investice a poskytovala příjemnější prostředí k životu s malým dítětem. Na první pohled je tento fenomén špatně zachytitelný, vědci jsou mobilní a pracují v zahraničí. Při bližším pohledu se ale ukazuje, že místo, kam se rodina stěhuje, je výsledkem očekávání a podmínek, které instituce a šířeji životní prostředí lokace nabízí.

Měl jsem nabídku z MIT na postdoka dokonce od nositele Nobelovy ceny s tím, že mi dá peníze na první rok a během toho prvního roku si musím sehnat svoje vlastní stipendium, což na druhou stranu z jeho laborok, když člověk napíše o stipendium, by nebyl takový problém a vlastně v té Evropě jsem měl úplně stejnou nabídku, tam dokonce neměli peníze a musel jsem si je sehnat pro sebe hned od začátku. Problém byl v tom, že v Bostonu prostě nejde sehnat bydlení poblíž MIT, takže všichni dojíždějí vlakem ze suburb třeba tři čtvrtě hodiny do té práce, což je dobré na čtení, ale když chceš mít rodinu, tak to není úplně ideální. A to pracovní nasazení na MIT je takové, že tam prostě přijedeš, já nevím, ráno v sedm a večer v devět nebo v jedenáct se vracíš zpátky (vedoucí laboratoře, přírodní vědy).

Podobně uvažovali i další vědci, například přírodní vědec, který plánoval stáž v zahraničí spolu se svou rodinou – ženou na rodičovské dovolené a malým dítětem. V tomto případě je tedy jeho manželka v situaci vázaného stěhování. Biochemik ovšem svou rodičovskou roli reflektoval. Když zvažoval, ve kterých institucích se bude ucházet o postdoktorandskou stáž, rezignoval na to ucházet se o místo ve špičkové laboratoři, protože to podle něj znamenalo „pracovat sedm dní v týdnu, šestnáct hodin denně“. Do životopisů, které rozesílal, výslovně uváděl, že má rodinu, které se chce věnovat. Vyloučil se ze soutěže o místo ve špičkové laboratoři, aby mohl lépe sladit a rozdělit čas mezi výzkumnou práci a rodinu, kterou přímo vepisoval do svého profesního životopisu (Červinková 2007).

Kombinování³ profesních a osobních biografii: spolu, ale odděleně

Mobilita v páru představuje (především pro přírodní vědce) ideální model začátku akademické dráhy. Často ale vědecké páry musejí na tuto představu rezignovat, protože nalezení dvou odpovídajících pozic v rámci jedné instituce je velmi obtížné. V této souvislosti uvádí Louise Ackers (2005) pozitivní dopad soustředění výzkumu do velkých vědeckých center pro mobilitu vědeckých párů. Když jsem se v průběhu skupinové diskuse s postdoktorandy v Cambridgeji zajímala o to, jakým způsobem hledali místo své stáže, popsala mi doktorandka logiku stojící za výběrem stáže, kterou hledali společně se svým partnerem, následovně:

My jsme to měli jednoduchý, protože jsme dva a oba jsme chtěli dělat v oboru, tak jsme hledali nějaké velké město. Tak to byla jedna věc. A druhá věc, že jsme se chtěli naučit anglicky, tak Velká Británie nebo Spojené státy. A do Spojených států jsme nechťeli, protože je to moc daleko, tak zbyla Velká Británie. Ve Velké Británii těch velkých univerzitních měst moc není, tak jsme koukali na Oxford, Cambridge a Londýn.

Zatímco přírodní vědci, kteří v rámci své akademické dráhy musí absolvovat postdoktorskou stáž, berou v úvahu širší paletu možností, jak uspořádat profesní a osobní život, společná mobilita (či společné setrvání) je ustavující pro představy o další akademické dráze mnoha sociálních vědců. „Nepřichází v úvahu (dlouhodobá zahraniční stáž). Ledaže by se to podařilo skloubit. Mluvili jsme o tom, jak to udělat, že by se našla práce pro ni v té oblasti.“ (doktorand, sociální vědy)

Vedle doprovázení partnera či hledání a nalezení pozice na stejném geografickém místě hledají začínající vědci a vědkyně geograficky oddělené varianty soužití. V případě mobility spojené s počátkem akademické dráhy se jedná o provizorní řešení (které může ovšem trvat několik let), nicméně lze použít koncepty odděleného soužití (living apart together) (Levin 2004) a partnerství založené na dojíždění (commuting partnership) (van der Kils, Mulder 2008; Bunker et al. 1992; Gross 1980) s tím, že nepopisují dlouhodobé projektování životních stylů, ani se nevztahují k fenoménu takových partnerství, která odmítají z nejrůznějších důvodů sňatek, ale jde spíše o dočasné řešení konkrétních životních období, ke kterým v průběhu počátku akademických drah přistupují jak ti, kteří žijí v nesezdaném partnerství, tak manželé. Irene Levin (2004) charakterizuje páry, které žijí spolu, ale odděleně, jako lidi, kterým nejde o to rozhodnout se mezi partnerem, nebo pracovní pozicí – volí oboje. Volba obou variant pak vede k životu v oddělených domácnostech, v rozdílných destinacích. Takové nastavení může být nahlíženo jako dočasné. Tak je tomu v případě zkušenosti s mobilitou u začínajících vědců a vědkyň, kteří se účastnili výzkumu. Podobně vztah založený na dojíždění lze chápat jako alternativní geografické uspořádání k migraci páru či k rozhodnutí neemigrovat (van der Kils, Mulder 2008). Toto uspořádání se nabízí v případech, kdy ani jeden z partnerů nechce nebo nemůže rezignovat na

pracovní závazky spojené buď s přesídlením do vzdálené lokace, či setrváním na místě.

K těmto uspořádáním partnerských vztahů dochází v těch případech, kdy jeden z partnerů odjíždí na postdoktorskou stáž do zahraničí, zatímco druhý ještě studuje a zůstává doma, nebo v případě, kdy si partneři najdou souběžně postdoktorskou pozici v geograficky různých místech. „V různých životních fázích páry mohou nahlížet na vztah založený na dojíždění jako na vhodné řešení, jak kombinovat individuální preference, aniž by se partneři vzájemně nutili ignorovat příležitosti toho druhého kvůli sdílení jedné lokace.“ (van der Kils, Mulder 2008: 12) H. E. Gross uvádí zajímavý příklad páru, ve kterém bylo oddělené soužití pojímáno jako odpověď na potřebu partnerky být někde, kde partner nemůže být. Pár vytvořil otázku, která zaznívala v různých režimech – od poštuchování po hádku – „kdo koho opustil“ (Gross 1980: 572).

Jak ilustruje následující úryvek z rozhovoru s přírodním vědcem v postdoktorské pozici, je tento způsob partnerského soužití odpovědí na problém zajištění odpovídající pozice pro oba partnery a také ukazuje na dočasnost takového uspořádání.

Já jsem byl rok ve Francii a moje žena byla tady v Praze, během toho roku. A je to podle mě jeden z velmi těžkých momentů, když člověk skončí postgraduál, tak najít si takové místo, aby tam mohl jet se svým partnerem. A aby tam oba mohli dělat něco podobného. A třeba nám se to nepodařilo, abychom našli místo, kde bychom mohli být oba najednou. A šlo to takhle zvládnout rok ve Francii s tím, že jsem každé dva měsíce jezdil na týden domů, což jsem měl dost dovolené na to. A žena tam byla na měsíc. Ale třeba se Spojenými státy si to dost dobře nedovedu představit. Na dva roky si to už taky nedovedu představit. A tady to je velký, velký problém. A myslím si, že kdyby se nic nenašlo, tak bych musel dělat něco jiného. Že bych si nemohl postdokovat po světě. (postdoktorand, přírodní vědy, ČR)

No tak samozřejmě musím teď, když si budu hledat to postdocké místo, uvažovat právě o různých vztazích k okolí, protože třeba můj přítel chce místo tady v Čechách, takže pro mě třeba padají nabídky z Ameriky, protože by to bylo neřešitelné se vídat v nějakém rozumném čase. (doktorandka, přírodní vědy, ČR)

Začínající vědci a vědkyně volí toto alternativní uspořádání z důvodů vztažených k profesní dráze, nicméně do výběru lokality zasahuje vedle výzkumného zaměření a úrovně instituce geografická blízkost destinace, která by umožnila víceméně pravidelné dojíždění a setkávání partnerů. Spojené státy právě velmi často představují místo, které z důvodu geografické vzdálenosti neberou ve svých plánech v úvahu.

Návrat domů – kruh se uzavírá?

„Doma je doma,“ vyjádřil se v rozhovoru jeden vědec, když jsem se ho ptala na souvislosti návratu do českého akademického prostředí. Otázka domova a jeho lokalizace je ale

komplikovanější. „Co může znamenat návrat, když opustíme domov?“ ptají se autorky úvodní kapitoly ke knize *Uprootings/regroundings: questions of home and migration* (Ahmed et. al 2003: 8). Autorky rozvíjejí přístup k domovu, který navazuje na transnacionální teorie a studia diaspory a staví na takovém chápání domova, které „nenese esenciální význam, který by předcházela jeho dělání“ (c.d.). Návrat do Česka je mnohohrstevnatý proces, který navazuje na praktiky navracení se v průběhu pobytu v zahraničí. Vědci a vědkyně a jejich partneři či partnerky si vytvářejí vztah k místu, odkud pocházejí, průběžně skrze osobní i pracovní návštěvy, korespondenci, telefonování a také opačnou cestou – návštěvami rodinných příslušníků a přátel v místě, kde jsou dočasně usazeni. Pracovní spolupráce a kontakty se často, i když ne nutně, pojí s představou návratu. Jde především o to, kdo je mobilizuje. Pokud jsou iniciovány ze strany vědců žijících v zahraničí, pak se často pojí právě k představovanému návratu po absolvování postdoktorské stáže či stáží. Skrze uskutečňované kontakty tak vědci a vědkyně ustavují a udržují vazby na české akademické prostředí, do kterého se plánují znovu začlenit. Tyto kontakty a spolupráce jsou také iniciovány z druhé strany, od vědců a vědkyň působících v českém akademickém prostředí, mají v sobě aspekt budování diaspory a skrze tyto kontakty přispívají k internacionalizaci českého akademického prostředí. Tomuto rozměru se zde blíže věnovat nebudu a pozornost zaměřím především na mimoprofesionální vazby. Vzhledem k tomu, že oddělení osobního a profesního je v mnoha ohledech problematické, bylo by přesnější říct, že se zaměřím na osobní vazby a osobní rozměry profesních vztahů.

Domov či přesněji místo, odkud vědci pocházejí, je tedy utvářeno průběžně, po celou dobu pobytu v zahraničí, není to místo, které „čeká“, až bude případně znovu obydleno. Zároveň je zřejmé, že domov nenechávají ti, kteří odejdou, za sebou, ale že si kromě vazeb k místu původu vytvářejí vazby a domovy nové spojené jak s geografickými lokacemi, kde jsou usazeni, tak s vazbami na blízké lidi a místa, která v průběhu svých cest poznali:

V tom je to dobré, že když tam žijeme, nemáme tam nějaké místní známé, jen pár cizinců, pár kolegů manžela, tak já se tam necítím nějak izolovaná, žiji spoustu vztahů, které jsou všude možně po světě – čeští kamarádi, kamarádi, co jsou ve Spojených státech nebo Velké Británii, nebo tak.

Magdalena Nowicka (2007) ukazuje, že u migrujících profesionálů je konstrukce domova spíše sítí vztahů, lidí a míst než danou lokací. Domov tedy spíše než jako fixní lokaci chápe jako lokaci mobilní. M. Nowicka zkoumala mobilitu profesionálů, kteří stráví velkou část své profese na cestách, kteří jsou hodně v pohybu na každodenní bázi. To není nutně případ vědců a vědkyň působících v zahraničí, ale rozšíření chápání domova z obývané lokace na další části, které jsou v pohybu, je užitečné. Místo ve smyslu geografické de-

stinace je pro vědce a vědkyně důležité, na druhou stranu právě zahrnutí dalších míst, vazeb a vztahů umožňuje lépe postihnout jejich pobyt v zahraničí.

Návrat do českého prostředí je také navázán na představivost spojenou s projektem osobního života ve středním a pozdějším věku v blízkosti dlouholetých přátel a rodiny, případně v blízkosti člověka – jak ukazuje následující výňatek z rozhovoru – se kterým zatím vztah (ještě) ustavený není:

Když jsem měla ty přátele, kteří byli jiných národností, tak jsem zjistila, že asi nejsem moc tolerantní, nebo že to beru jako ze své strany selhání, že neznám jejich historii. Že si nemůžeme popovídat o večerníčku pitomém... to byly takové impulsy, které mě vedly na konci k tomu, že přesto, že se mi tam žilo dobře a měla jsem kolem sebe úžasnou partu lidí, kteří mi i teď chybí hrozně moc, tak jsem se rozhodla, že budu muset do Čech a že si budu muset najít partnera v Čechách a budu muset být tady. A možná jednou výhledově, kdyby to byl vědec, tak můžeme vyjet ven, ale musím mít ten základ doma. Nehledě na to, že můj tatínek stárne a taky už chtěl, abych přišla domů.

Podobně jako domov, ani návrat nelze chápat jako dokončený proces. Návrat může být chápán jako dočasné uzavření akademické mobility, ale rozhodně nepředstavuje její samozřejmé završení. Také v případě vědkyně, kterou jsem citovala v předchozím úryvku, má návrat charakter dočasnosti, i když hovoří o tom „mít základ doma“, nevylučuje další mobilitu (spolu s partnerem).

Návrat domů je také úzce svázán s těmi procesy, které jsem popsala v předchozí části v souvislosti s genderováním péče. Péče o děti, která často představuje novou potřebu vztahů a vazeb k institucím poskytujícím péči, přináší také nové rozměry do vztahů už ustavených (např. z rodičů se stávají prarodiče) a jiné vazby zase oslabuje či přerušuje a může vést ve svém důsledku i k jisté izolaci.

Tazatelka: Jaké to bylo začít život ve Spojených státech? Vědec: Nám se zrovna narodilo dítě v té době, ono by se narodilo v Itálii, kdyby se manželka nebála v Itálii rodit, takže jsem tam byl asi od jara, no ona tam letěla až na podzim. Asi sedmiměsíční dítě jsme měli, když letěla do Ameriky. Asi to bylo těžké, byla tam děsně sama s dítětem a v cizím prostředí (...) být permanentně unavený, jít do parku, kde nikomu nerozumí. To bylo hodně těžké pro ni.

(po absolvování části postdoktorské stáže) Pak už jsem začal pomýšlet na návrat, hlavně manželka to tam už těžce nesla, žít v Bostonu bez kamarádů. My jsme tam bydleli poblíž MIT, což je taková celkem industrializovaná, chudší čtvrť, takže to nebylo nic příjemného tam bydlet, zvláště s malým dítětem, tak na ní začaly chodit trošku chmurné myšlenky. Nelíbilo se jí tam. Tak jsme začínali přemýšlet o návratu.

Návrat do Česka rodina uskutečnila, ale nejprve přesídlila do jiné evropské země a později (ještě jednou přes Spojené státy) do Česka. Pohyb manželky, ačkoliv je vázán pohybem a místy postdoktorových stáží manžela – vědce, se přece jen neodehrává synchronně s touto akademickou mobilitou, ale poděl ní s tím, že manželka odjela porodit dítě do Česka a připojila se k zahraničnímu pobytu až po delší době. Zároveň byla iniciátorkou změny, která nevedla k vázanému stěhování partnera do Česka, ale k vázanému stěhování obou partnerů – do třetí destinace vyjednané oběma – zpátky do Evropy.

Závěrem

Akademická mobilita se uskutečňuje v komplexních institucionálních a časoprostorových uspořádáních. Na její podobě a průběhu se podílí mnoho různých aspektů. V tomto textu jsem některé z nich vynechala (např. geopolitiky), některé pouze naznačila (např. disciplinární souvislosti) a věnovala jsem se především genderovým souvislostem pohybu vědců a vědkyň v období ustavování akademické dráhy.

Mobilita se postupně stává normotvornou složkou akademické dráhy, především v těch vědeckých oborech a specializacích, které operují v hustě provázané mezinárodní síti institucí, znalosti a lidí. Očekávání dlouhodobých stáží v těchto oborech navigují a (spolu)uskutečňují jak podoby akademických drah (včetně těch vědců a vědkyň, kteří mobilní nejsou), tak partnerských uspořádání. Pokud vědci a vědkyně neabsolvují dlouhodobé stáže, jejich vyhlídky na další akademickou dráhu mohou být omezené. Postdoktorandi jako „novodobí tovaryši“ putují mezi akademickými institucemi v očekávání v budoucnosti ustavených trvalejších a nezávislých samostatných vědeckých pozic. Mezi institucemi ale neobíhají podle nějakého předem daného vzorce, ani nahodile, ale jejich pohyb je výsledkem socio-materiálních praktik, které vytyčují trasy pohybu a místa setrvání.

Akademické dráhy jsou genderované tak, že jejich efektem je vyšší míra mobility vědců oproti vědkyním, pokud jsou rodiči. Akademická mobilita se stává součástí kariérní mystiky (Moen, Roehling 2005a; Moen 2005), tedy takové konstrukce profesní dráhy, která zneviditelňuje praktiky péče, respektive předpokládá, že se neprotínají s profesními drahami. V textu jsem se zaměřila na to, že i rodičovství vědců má genderující efekt, jehož výsledkem je volba místa, pro která se páry s dětmi pro dlouhodobé stáže rozhodují. To má následně vliv na ustavování další profesní dráhy (obou partnerů). Mincerův koncept „vázaného hybatele“ (tied mover) odkazuje k jedinci, který následuje partnera. Pohyb zakládá ekonomický profit rodiny, genderově senzitivní kritiky tohoto konceptu vnesly do Mincerova modelu genderové ideologie a role, které kromě ekonomických faktorů vstupují do vyjednávání o migraci (Bielby, Bielby 1992; Jürges 2005). Nicméně stále zůstává jasná distinkce mezi „hybatelem“ a „vázaným hybatelem“, kteří jednájí podle sdílených genderových ideologií a zastávají dané genderové role. Vázané stěhování, jak mu rozumím já, je výsledkem vzájemně ustavovaných genderových praktik, které přesahují dy-

ádu partnerského páru. Významný přesah představují další praktiky péče. Rození, narození a péče o dítě vytvářejí novou situaci, která přeskupuje stávající nastavení. Vědci či vědkyně často mění vědecké instituce a stěhují se do míst, která poskytují větší dostupnost toho, co páry zahrnují do „dobré péče“ (lékařská péče, školní docházka, blízkost rodiny atd.). Vědci a vědkyně kromě společného života v pohybu volí také další varianty soužití, které jsou založeny na dočasném prostorovém odloučení. „Ohraničení mezi krátkodobou mobilitou, oběhem, transnacionálním způsobem života a migrací jsou plynulé a často se proměňují v průběhu jedné biografie“ (Scheibelhofer 2008: 123). S tím souvisí také plynulé přechody mezi vázaným stěhováním, setrváním a odděleným soužitím, které představují dočasná uspořádání partnerských a rodinných vztahů v průběhu akademické mobility.

Literatura

- Ackers, L. 2005. „Moving People and Knowledge: Scientific Mobility in the European Union.“ *International Migration*, Vol. 43, No. 5: 99–131.
- Addey, P. 2006. „If Mobility is Everything Then it is Nothing: Towards a Relational Politics of (Im)mobilities.“ *Mobilities*, Vol. 1, No. 1: 75–94, March.
- Ahmed, S., Castaneda, C., Fortier, A. M., Sheller, M. (eds.) 2003. *Uprootings/Regroundings: Questions of Home and Migrations*. Oxford, NY: Berg.
- Avveduto, S. 2001. „International Mobility of PhD's.“ *Innovative People. Mobility of Skilled Personnel in National Innovation System*. OECD.
- Bielby, W. T., Bielby, D. D. 1992. „I Will Follow Him: Family Ties, Gender Role Beliefs, and Reluctance to Relocate for a Better Job.“ *The American Journal of Sociology*, Vol. 97, No. 5: 1241–1267.
- Bunker, B. B., Zubek, J. M., Vanderslice, V. J., Rice, R. W. 1992. „Quality of Life in Dual Career Families: Commuting versus Single Residence Couples.“ *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 54, No. 2: 399–407.
- Callon, M. 1986. „Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay.“ Pp.196–223 in Law, J. *Power, action and belief: a new sociology of knowledge?* London: Routledge.
- Creswell, T. 2006. *On the Move. Mobility in the Modern Western World*. New York: Routledge.
- Creswell, T., Uteng, T. P. 2008. „Gendered Mobilities. Towards an Holistic Understanding.“ Pp. 1–12 in týž. *Gendered Mobilities*. Hampshire, Burlington: Ashgate
- Czarniawska, B. 2006. „Emerging Institutions: Pyramids or Anthills. Organizing in Actions Nets.“ GRI Raport 3. Gothenburg: Gothenburg University.
- Červinková, A. 2007. „Na vědecké dráze: příští zastávka rodičovství.“ Pp. 26–35 in Šaldová, K. (ed.). *Cesty labyrintem: o vědecké profesi, soukromém životě a jejich propojování*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- D'Andrea, A. 2006. „Neo Nomadism: A Theory of Post Identitarian Mobility in the Global Age.“ *Mobilities*, Vol. 1, No. 1: 95–119.

- European Commission. 2008. Report of the high level expert forum on mobility. *Making learning mobility an opportunity for all*. [cit. 4.4. 2010]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/education/doc/2008/mobilityreport_en.pdf>
- Flamm, M., Kaufman, V. 2006. „Operationalising the Concept of Motility: A Qualitative Study.“ *Mobilities*, Vol. 1, No. 2: 167–189.
- Gaillard, J., Gaillard, A. M. 1997. „Introduction: The international Mobility of Brains: Exodus of Circulation.“ *Science, Technology, Society*, Vol. 2, No. 2: 195–228.
- Gross, H. E. 1980. „Dual Career Couples Who Live Apart: Two Types.“ *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 42, No. 3: 567–576.
- Hannam, K., Sheller, M., Urry, J. 2006. „Mobilities, Immobilities and Moorings (Editorial).“ *Mobilities*, Vol. 1, No. 1: 1–22.
- Hondagneu Sotelo, P. 2000. „Feminism and migration.“ *Annals of the American Academy*, 571: 107–120.
- Jürges, H. 2005. „The Geographic Mobility of Dual Earner Couples: Does Gender Ideology Matter?“ *Discussions Papers 474*. Berlin: DIW.
- Kaufman, V., Bergman, M. M., Joye, D. 2004. „Motility: Mobility as Cupital.“ *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 28, No. 4: 745–756.
- Kils, M. van der, Mulder, C. H. 2008. „Beyond the trailing spouse: the commuter partnership as an alternative to family migration.“ *Journal of Housing and the Built Environment*, No. 23: 1–19.
- King, R. 2002. „Towards a new map of European migration.“ *International Journal of Population Geography*, Vol. 8, No. 2: 89–106.
- Kofman, E. 2000. „The Invisibility of Skilled Female Migrants and Gender Relations in Studies of Skilled Migration in Europe.“ *International Journal of Population Geography*, No. 6: 45–49.
- Koser, K., Salt, J. 1998. „The geography of highly skilled international migration.“ *International Journal of Population Geography*, Vol. 3, No. 4: 285–303.
- Křížková, A. 2007. „Nepříliš harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury současné české společnosti.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 8, č. 1 [online]. [Cit. 17. 4. 2010]. Dostupné z: <<http://www.genderonline.cz/rservice.php?akce=tisk&cisloclanku=2008012711>>.
- Levin, I. 2004. „Living Apart Together. A New Family Form.“ *Current Sociology*, Vol. 52, No. 2: 223–240.
- Mahroum, S. 2001. „Europe and the Immigration of highly skilled labour.“ *International Migration*, Vol. 39, No. 5.
- Meyer, D. M. 2005. „Introduction.“ Pp. 5–7 in Gabaldón, T. et al. (eds.). *Career Paths and Mobility of Researcher in Europe*. Göttingen: Cuvillier Verlag.
- Meyer, J. B., Kaplan, D., Charum, J. 2001. „Scientific Nomadism and The New Geopolitics of Knowledge.“ *International Social Science Journal*, Vol. 53, No. 168: 309–321.
- Mincer, J. 1978. „Family Migration Decisions.“ *Journal of Political Economy*, Vol. 86: 749–773.
- Moen, P. 2005. „Beyond the Career Mystique.“ *Sociological Forum*, Vol. 20, No. 2: 189–208.
- Moen, P., Roehling, P. 2005. *The Career Mystique. Cracks in the American Dream*. Maryland: Roman & Littlefield Publishers, Inc.
- Moguérrou, P. 2004. „A double gender family inequality phenomenon in the international mobility of young researchers.“ [online] [Cit. 12. 7. 2007]. Dostupné z: <<http://129.3.20.41/eps/it/papers/0403/0403003.pdf>>.
- Morano Foadi, S. 2005. „Scientific Mobility, Career Progression, and Excellence in the European Research Area.“ *International Migration*, Vol. 43, No. 5: 133–162.
- Nowicka, M. 2007. „Mobile locations: construction of home in a group of mobile transnational Professional.“ *Global Network*, Vol. 7, No. 1: 69–86.
- Rapoport, R., Rapoport, R. N. 1969. „The Dual Career Family. A Variant Pattern and Social Change.“ *Human Relations*, Vol. 22: 3–30.
- Rapoport, R., Rapoport, R. N. 1971. *Dual career families*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Rusconi, A. 2002. „Academic dual career couples in the U.S. Review of the North American Social Research.“ *Junge Akademie*.
- Sheller, M., Urry, J. 2006. „The New Mobilities Paradigm.“ *Environment and Planning A*, Vol. 38: 207–226.
- Sonnert, G., Holton, G. 1996. „Career patterns of women and men in the sciences.“ *American Scientist*, Vol. 84, No. 1: 63–71.
- Stalford, H. 2005. „Parenting, Care and Mobility in the EU. Issues facing migrant scientists.“ *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, Vol. 18, No. 3: 361–368.
- Szczepaniková, A. 2006. „Migrace jako „genderovaný“ a „genderující“ proces: stručný přehled literatury a nástin budoucího výzkumu.“ *Migrace online* [online] [Cit. 1. 9. 2007]. Dostupné z: <http://aa.ecn.cz/img_upload/9e9f2072be82f3d69e3265f41fe9f28e/Migration_as_Gendered_and_Gendering_Process_CZE_final.pdf>.
- Scheibelhofer, E. 2008. „Gender Still Matters: Mobility Aspirations among European Scientists Working Abroad.“ Pp. 115–128 in Uteng, T.P., Creswell, T. *Gendered Mobilities*. Hampshire, Burlington: Ashgate.
- Xie, Y., Schauman, K. A. 2003. *Women in science. Career Processes and Outcomes*. Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press.
- Urry, J. 2000. *Sociology beyond Societies. Mobilities for the 21st Century*. London: Routledge.
- Urry, J. 2007. *Mobilities*. Cambridge: Polity.
- Welch, A. R. 1997. „The peripatetic professor: the internationalisation of the academic profession.“ *Higher Education*, Vol. 34: 323–345.
- West D., Zimmermann, D. H. 1987. „Doing gender.“ *Gender and Society*, Vol. 1, No. 2: 125–151.

Poznámka

1 Program na podporu mobility začínajících vědců a vědkyň v rámci EU a asociovaných zemí k rámcovým programům EK.

2 1. Knowledge, gender and institution: an east west comparative study (6. RP); 2. Genderové aspekty přechodů mezi vzdělávacími stupni (MŠMT ČR).

3 K diskusi o pojmech, které zachycují různé aspekty souběhu profesních a osobních biografí, viz Křížková 2007.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2010

Alice Červinková pracuje na výzkumných a podpůrných projektech Sociologického ústavu AV ČR od roku 2002, kdy dokončila studium na FF UK. Projekt NKC – ženy a věda, do kterého byla přizvaná pro své zaměření na genderová studia, ji přivedl k zájmu o studia vědy a technologií. V současné době se výzkumně zabývá ustavováním akademické dráhy a akademickou mobilitou. Korespondenci zasílejte na adresu: alice.cervinkova@soc.cas.cz.